

Lars Johanson, **TÜRKÇEDE GÖRÜNÜŞ**, Çev. Nurettin Demir,
Ankara: Grafiker, 2016, 292s.

Sema ASLAN DEMİR*

Lars Johanson'un *Aspekt im Türkischen* adını taşıyan ve ilk olarak 1971 yılında İsveç'te Uppsala Üniversitesinin yayını olarak basılan eseri, öğrencisi Prof. Dr. Nurettin Demir tarafından *Türkçede Görünüş* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Görünüş kategorisi, özellikle Slav dilleriyle ilgili olarak uzun bir araştırma geçmişine sahiptir. Ancak Türkoloji literatüründe, görünüş incelemelerinden ya kaçınılmış ya da yapılan az sayıda değerlendirmede, kılınıp ve görünüş kategorik olarak birbirine karışmıştır. Johanson'un 1971 yılında yayımlanan *Aspekt im Türkischen* adlı eseri, Türkiye Türkçesi görünüş sistemini, özgün bir model çerçevesinde ele alan bir çalışmadır. Johanson'un geliştirmiş oluşturduğu görünüş modeli, sonraki yıllarda yayımlanan monografilerde farklı Türk dillerinin görünüş sisteminin betimlenmesinde de kullanılmıştır (Buder 1989'da Yakutça, Karakoç 2005'de Nogayca, Rentzsch 2005'de Yeni Uygurca, Aslan Demir 2014'te Türkmençe, Aydemir 2010'da yeniden Türkiye Türkçesi vb.¹). Türkiye'de yayımlanan dil çalışmalarında görünüşle ilgili genel anlamda hâkim olan sessizlik son yıllarda yavaş yavaş bozulsa da pek çok Türk diline ait malzeme ele alınmayı beklemektedir. Öyle görünüyor ki *Aspekt im Türkischen*'in Türkçeye kazandırılmasıyla bu yönde başlayan hareketlilik artarak devam edecektir.

Lars Johanson, Türkçede görünüşün zaman kategorisine kıyasla daha fazla gramatikalleştiğini gözlemlemiştir. Görünüş de zaman gibi fiille ilgili bir gramer kategorisidir, ancak zaman kategorisi kadar işlenmemiştir. Buna karşın tipolojik olarak Türk dillerinde zamandan daha fazla gramatikalleşir. Bu görüş, Türkçede zamanın kategorik varlığının reddi anlamına gelmez. Johanson'un ifadesiyle "Sistemin tanımlanmasında zamansal tasavvurların tek başına hüküm sürmesine karşı çıkmak, zamansal tasavvurları tamamen inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Görünüş, Türkiye Türkçesi fiil sisteminin temel kategorilerinden biri olarak ortaya çıksa da diğer yandan gerçekleşmesi için zaman belirleyici bir rol oynamaktadır." (55-56).

Aspekt im Türkischen'in ilk bölümlerini Sovyet Türkolojisinin, Türkçe biçimbirimlerin görünüş değerini Rusçadaki sistemle örtüşüp örtüşmediğinden ya da çeviri eşdeğerinden hareketle tespit etme çabalarına itirazlar oluşturur. Görünüş çalışmaları her ne kadar Slav tipi dillerden hareketle başlamış olsa da Rusçada görünüş

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE. E-posta: semaaslan@hacettepe.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1288-7895

¹ Bkz. Buder, A. (1989). *Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen*. Wiesbaden: Harrassowitz. Karakoç, B. (2005). *Das finite Verbalsystem im Nogaischen*. (Turcologica 58.) Wiesbaden: Harrassowitz. Rentzsch, J. (2005). *Aspekt im Neuigurischen*. (Turcologica 65.) Wiesbaden: Harrassowitz. Aydemir, A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker. Aslan Demir, S. (2014). *Görünüş Kategorisi: Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker.

leksikal işlemle gerçekleştirdiği için görünüş araştırmacılarını da zorlayacak şekilde karmaşıklaşabilmektedir. Bu nedenle Johanson, Türkçeyi Rusça görünüş sistemine ait tekniklerle incelemeye itiraz eder. Bu tür uyarlamalar dil içi sistem hakkında yeterli bilgi verememektedir: “Görünüş araştırmalarında sanki genel geçer, olası bütün dillerde ortak bir sistem var gibi davranılması yanıltıcı sonuçlara götürebilir. İşlevsel dayanışma, dayanışma içindeki kategorilerin aynı olduğu anlamına gelmemektedir.” (49).

Aspekt im Türkischen'de yöntemsal olarak yapısalcı prensiplerin izlendiği açıktır. Yapısalcılar, dil birimlerini karşıtlıklardan oluşan kapalı sistemlerden hareketle incelemeyi benimserler. Yapısalcılara göre bir dil ögesini incelemenin en iyi yolu, onu karşıtıyla birlikte değerlendirmektir. Bir gramatikal birimin asıl anlamı, bağlamsal özelliklerden soyutlanmış hâlde, karşıtıyla birlikte oluşturduğu kapalı sistem içinde ortaya çıkar. Böylece, dil unsurlarının, bağlamsal çeşitlilikten ve düzensizliklerden arındırılmış çekirdek anlamlarını ve işlevlerini tespit etmek mümkün olur. Johanson'un “Saussure sonrası dönemde malzmeden dilbilim açısından belirleyici olan düzenlilikleri çekip alarak belli bir sistem geliştirebileceği bir yöntem olmadan, Chomsky'nin deyişiyle performans verisinden onun altında yatan sistem kurallarını belirlemeden yapamaz.” (23) iddiası, bu yapısalcı prensiplere dayanmaktadır. Johanson bağlamın önemine sonraki çalışmalarında daha fazla dikkat çekmiş olsa da yapısalcı prensiplerden taviz vermez. *Viewpoint Operators in European Languages*² adlı çalışmasında yer alan, “Bakış açısı unsurları arasındaki farklılık en açık bir şekilde ilgili unsurların maksimal rekabetine izin veren söylem türlerinde görünür, başka bir ifadeyle belirli bir bakış açısı operatörünün anlamı, en kolay şekilde tek doğal seçenek olduğu bağlamlarda gözlenir.” (2000: 50) ifadeleri, bağlamın, semantik değerleri belirlemedeki rolüne inandığını göstermekle beraber, izlediği yapısalcı prensipler, bağlamı, varyantlaşmalara izin veren temel semantik değerleri anlamaya imkân verdiği ölçüde önemli görmesiyle kendini hissettirir.

Aspekt im Türkischen'de Türkçe görünüş sisteminin betimlenmesinde kullanılan temel görünüşsel parametreler *sınırlararasılık* (intraterminality), *sınır sonrasılık* (postterminality) ve bunlara eklenerek ikinci bir karşıtlık ilişkisine imkân veren *odaksıllıktır* (focality). Sınırlararası bakış açısı, eylemin dış sınırlarını yansıtmayan öznel bir algılama tarzı olarak tanımlanır. Bu bakış, eylemin başlangıç sınırından sonra ve son sınırından önceki bir kesitinin gözlenmesi biçiminde gerçekleşir (96). Türkçe envanterdeki sınırlararası birliklerle ilgili yapılan değerlendirmelerde, Türkçe sistemin inceliklerinin şaşırtıcı ölçüde fark edilmiş olduğu tespitlerle karşılaşılır. Örneğin *ir* ve *irdi*'nin neyi ifade ettiğine dair belirlemeler, *mekte : iyor* ilişkisine dair tespitler oldukça tatmin edicidir. Tespitlerin isabetliliğinde, Johanson'un farklı metin türlerini de içine alan ciddi bir envanter kullanarak çalışması etkili olmalıdır.

Sınır sonrasılık (postterminality) adını taşıyan bölümde ele alınan başlıca konular ise *miş* eki, *miş+dir* birleşimi ve bu birleşimin birinci, ikinci ve üçüncü kişilerdeki semantik görünümleri, ayrıca *miştir*, *miş* ve *di* arasındaki ilişki, *diydi* birliğinin yansızlığıdır. Johanson'un *miş* ekine yönelik yorumları, ulaşılmış önemli sonuçlar

² Bkz. Johanson, L. (2000). *Viewpoint Operators in European Languages*. . Dahl, Östen (ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187.

içerir. Bu bölümde yer alan “Türkiye Türkçesinde *miş*’in bağlamdan kaynaklanan kiplik anlamlarının köklerinde çok açıktır ki görünüşsel bir nitelik de yatmaktadır. Tek bir anlamsal nitelik *miş*’in bütün kullanımlarında uygun bir parça olarak ortaya çıkar: sınır sonrasılık” (234) tespiti, Türkçede görünüşün zamandan ve kiplikten daha fazla gramatikleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmanın “Görünüş ve Eylem Öbeği” adını taşıyan bölümünde, bir yandan görünüş ve eylem öbeği ilişkisi tartışılırken diğer yandan Türkçe için olası bir kılınış sınıflandırmasının temel sistematigi de tasarlanmıştır. Johanson her ne kadar “sözlükbirim dağarcığının istisnasız bir sınıflandırmasını yapma yönünde naif iddialarda bulunmadan” (168) olası bir sistematik belirleme çabası içinde olduğunu söylese de henüz onun modelini aşan bir çalışma yapılamamıştır. Bununla birlikte Türkçede kılınışın, sıkça örnek verildiği için kılınışsal tavrını bildiğimiz fiiller dışında, daha fazla söz varlığıyla tartışılması da bekleyen araştırma konuları arasındadır.

Johanson, *Aspekt im Türkischen*’in basımından sonra da görünüşle ilgili bir dizi yayın yapmış ve bilimin doğası gereği kimi düşünceleri zamanla değiştirmiştir. Örneğin 1971’de “*meli, se* ve *ecek* gerçekte olmakta veya olmuş olanları bildirmediği için inceleme dışı kalır” (27) demekle birlikte 1994 yılında yayımladığı *Türkeitürkische Aspektotempora*³ adlı makalesinde *ecek* öngörülü bakış (prospektif) işaretleyicisi olarak tartışmaya dâhil etmiştir. *Aspekt im Türkischen*’de de *ecek*’in envanterden ayrılma ölçütü gerçekte görünüşsel değil kiplikle ilgili görünmektedir.

Johanson, *Aspekt im Türkischen*’deki, görünüşün konuşurun tercihleriyle belirlenen öznel bakış açıları olduğu (51) yönündeki düşüncesinden de vazgeçmiş görünmektedir. Nitekim 2000 yılında yayımlanan *Viewpoint Operators in European Languages*’de kılınışın nesnel, görünüşün öznel olduğu yönündeki geleneksel tanımlamaların yarıltıcılığından söz etmiştir (31).

Johanson *Aspekt im Türkischen*’de üst bir tartışma dili kullanır ve metnin iyi anlaşılabilmesi için belirli ön okumaların gerektiği belirtilmelidir. Zaman zaman tartışmalar, önceki literatürün isabetsiz ya da aşırı tespitlerini ayıklama çabasıyla, bir şeyin ne olduğundan çok ne olmadığını belirleme şeklinde yürütülmüştür. Metnin dili ve içeriğin yoğunluğu nedeniyle çevirmenin zorlu bir işin üstesinden geldiği de açıktır. *Aspekt im Türkischen*’in, Almanca olarak yayımlanmasından yaklaşık yarım asır sonra Türkiye Türkçesine kazandırılmasının, Türkiye’de görünüş çalışmalarına ivme kazandırma yönünde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

³ Bkz. *Türkeitürkische Aspektotempora. Tense systems in European languages*. Tübingen: Niemeyer. 247-266.

